

ЛЕКЦІЯ

«Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини)».

Мета лекції: сформувати у працівників системне розуміння основних положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, її ролі в національній правовій системі України, принципів захисту прав і свобод людини, практики застосування Конвенції та рішень Європейського суду з прав людини, а також підвищити рівень правової культури, професійної відповідальності та дотримання стандартів прав людини під час виконання службових повноважень.

Завдання:

- Розкрити мету, структуру та основні положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
- Ознайомити слухачів із системою основоположних прав і свобод, гарантованих Конвенцією, та механізмами їх захисту.
- Висвітлити значення практики Європейський суд з прав людини для застосування положень Конвенції в Україні.
- Розглянути порядок звернення до Європейського суду з прав людини, умови прийнятності заяв та основні етапи їх розгляду.
- Проаналізувати обов'язок державних органів і посадових осіб забезпечувати дотримання стандартів Конвенції під час виконання службових повноважень.
- Ознайомити з найбільш поширеними порушеннями прав людини, які встановлюються у рішеннях Європейського суду з прав людини щодо України, та їх практичним значенням.
- Сформувати практичні навички застосування положень Конвенції та практики Європейського суду з прав людини під час прийняття управлінських рішень і виконання службових обов'язків.
- Сприяти утвердженню принципів верховенства права, поваги до прав і свобод людини, законності, недискримінації та професійної етики у службовій діяльності.

Вступ

Права людини є основою існування демократичної, соціальної та правової держави. Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Сучасне міжнародне право сформувало ефективну систему захисту прав людини,

центральне місце в якій у Європі посідає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Прийняття Конвенції стало відповіддю європейських держав на масштабні порушення прав людини під час Другої світової війни. Саме тоді стало очевидним, що виключно внутрішніх механізмів захисту недостатньо. Потрібен був міжнародний документ, який би не лише закріплював основні права людини, а й забезпечував їх реальний захист незалежним міжнародним судом.

На відміну від багатьох інших міжнародних договорів, Конвенція не обмежилася декларативним переліком прав. Вона створила міжнародний механізм контролю за їх дотриманням — Європейський суд з прав людини, до якого може звернутися будь-яка особа, якщо вважає, що держава порушила її права.

Для України Конвенція має особливе значення. Після її ратифікації у 1997 році положення Конвенції стали частиною національного законодавства, а практика Європейського суду з прав людини — обов'язковим орієнтиром для судів, правоохоронних органів та інших державних установ.

Особливого значення дотримання стандартів Конвенції набуває у діяльності працівників системи МВС України. Практично кожне службове рішення — від затримання особи до розгляду звернення громадянина чи забезпечення права на медичну допомогу — може бути пов'язане із реалізацією або обмеженням прав людини. Тому знання положень Конвенції є невід'ємною складовою професійної компетентності кожного державного службовця та працівника правоохоронної системи.

1. Історія створення Конвенції.

Після завершення Другої світової війни світове співтовариство усвідомило необхідність створення міжнародних механізмів, здатних гарантувати повагу до людської гідності та запобігти повторенню масових порушень прав людини.

У 1945 році була створена Організація Об'єднаних Націй, а вже у 1948 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини. Проте вона мала рекомендаційний характер і не встановлювала механізму примусу держав до виконання її положень.

Європейські держави пішли далі. У 1949 році була створена Рада Європи, головною метою якої стало забезпечення демократії, верховенства права та захисту прав людини. Вже 4 листопада 1950 року у Римі держави-члени Ради Європи підписали Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. З вересня 1953 року Конвенція набула чинності.

Вона стала першим міжнародним договором, який не лише проголосив права людини, але й створив міжнародний судовий орган, уповноважений розглядати скарги громадян проти власної держави.

Саме це зробило Конвенцію унікальним міжнародним документом.

2. Україна та Конвенція.

Україна вступила до Ради Європи 9 листопада 1995 року.

17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію та низку протоколів до неї.

З цього часу громадяни України отримали право звертатися до Європейський суд з прав людини після використання всіх ефективних засобів правового захисту всередині держави.

Відповідно до статті 9 Конституції України міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства.

Важливим етапом стало прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який визначив, що практика ЄСПЛ застосовується судами як джерело права.

Це означає, що державні органи, суди, правоохоронні органи та посадові особи повинні враховувати не лише текст Конвенції, а й тлумачення її положень, сформоване Європейським судом.

3. Структура Конвенції.

Конвенція складається із преамбули, трьох основних розділів та численних протоколів.

У ній визначено:

- основні права людини;
- механізм їх міжнародного захисту;
- порядок діяльності Європейського суду;
- порядок виконання його рішень.

За роки існування Конвенції було прийнято шістнадцять протоколів. Найважливішими серед них є:

Протокол № 1

Гарантує:

- право мирно володіти майном;
- право на освіту;
- право на вільні вибори.

Протокол № 4

Передбачає:

- свободу пересування;
- заборону колективного вислання іноземців.

Протокол № 6

- Скасовує смертну кару в мирний час.

Протокол № 13

- Повністю забороняє смертну кару навіть під час війни.

Протокол № 7

Містить додаткові процесуальні гарантії:

- право на перегляд вироку;
- право на компенсацію у разі судової помилки;
- заборону повторного притягнення до відповідальності за той самий злочин (принцип non bis in idem).

4. Основні принципи Конвенції.

Конвенція ґрунтується на низці фундаментальних принципів.

Верховенство права: тобто жодний державний орган не може діяти поза межами закону. Будь-яке втручання у права людини повинно:

- бути передбаченим законом;
- переслідувати законну мету;
- бути необхідним у демократичному суспільстві;
- бути пропорційним поставленій меті.

Саме принцип пропорційності є одним із найважливіших у практиці ЄСПЛ.

Повага до людської гідності: тобто будь-яка людина має невід'ємну гідність незалежно від:

- громадянства;
- посади;
- статі;
- національності;
- соціального статусу;
- матеріального становища;
- політичних переконань.

Навіть особа, яка підозрюється у вчиненні тяжкого злочину, користується всіма фундаментальними правами, гарантованими Конвенцією.

Заборона свавілля: жодне обмеження прав людини не може бути свавільним.

Орган державної влади повинен завжди довести необхідність своїх дій.

Саме тому ЄСПЛ приділяє особливу увагу належному обґрунтуванню рішень державних органів.

Принцип ефективного захисту: права людини повинні бути не декларативними, а реальними.

Держава повинна створити такі механізми, які дозволять особі швидко і ефективно поновити свої права у разі їх порушення.

5. Основні права і свободи, гарантовані Конвенцією.

Основна цінність Конвенції полягає у встановленні мінімальних стандартів захисту прав людини, яких повинні дотримуватися всі держави – учасниці Ради Європи. При цьому Конвенція не лише проголошує права, а й визначає критерії, за яких допускається їх обмеження. Будь-яке втручання держави у права людини має бути законним, переслідувати легітимну мету та бути необхідним у демократичному суспільстві.

5.1. Право на життя (стаття 2 Конвенції)

Право на життя є основоположним правом людини. Без його забезпечення реалізація інших прав стає неможливою.

Стаття 2 Конвенції покладає на державу два взаємопов'язані обов'язки:

- утримуватися від незаконного позбавлення життя;
- забезпечувати ефективний захист життя кожної людини.

Позитивний обов'язок держави полягає у створенні законодавчих, організаційних та практичних механізмів захисту життя населення. Це означає, що правоохоронні органи повинні своєчасно реагувати на повідомлення про загрозу життю, медичні заклади — забезпечувати належну медичну допомогу, а компетентні органи — проводити ефективне розслідування кожного випадку насильницької смерті.

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що держава несе відповідальність не лише за умисне позбавлення життя своїми представниками, а й за бездіяльність, яка призвела до смерті особи.

Для працівників системи МВС ця стаття має особливе значення під час:

- застосування фізичної сили;
- використання спеціальних засобів;
- застосування вогнепальної зброї;
- конвоювання затриманих;
- забезпечення безпеки осіб, які перебувають під контролем держави.

Застосування сили допускається лише тоді, коли воно є абсолютно необхідним та пропорційним поставленій законній меті.

5.2. Заборона катувань (стаття 3)

Стаття 3 Конвенції встановлює одну з найважливіших гарантій:

- "Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню."

Особливість цієї статті полягає в тому, що вона не містить жодних винятків. Навіть в умовах війни, надзвичайного або воєнного стану катування залишаються абсолютно забороненими.

ЄСПЛ розмежовує:

Катування – навмисне заподіяння особливо сильних фізичних або моральних страждань.

Нелюдське поводження – жорстоке поводження, що спричиняє значні страждання.

Таке, що принижує гідність – поводження, яке викликає страх, почуття приниження або меншовартості.

До порушень статті 3 можуть належати:

- побиття затриманих;
- психологічний тиск;
- неналежні умови утримання;
- ненадання необхідної медичної допомоги;
- незаконне застосування спеціальних засобів.

ЄСПЛ неодноразово встановлював порушення статті 3 щодо України у справах, пов'язаних із жорстоким поводженням під час затримання та неефективним розслідуванням таких фактів.

5.3. Право на свободу та особисту недоторканність (стаття 5)

Право людини на свободу є одним із фундаментальних прав. Позбавлення свободи допускається лише у випадках, прямо передбачених Конвенцією.

До них належать:

- законний арешт після засудження судом;
- законне затримання особи за підозрою у вчиненні злочину;
- затримання з метою забезпечення виконання судового рішення;
- затримання психічно хворих осіб у встановленому законом порядку;
- затримання з метою запобігання незаконному в'їзду іноземців.

Кожна затримана особа повинна:

- бути негайно поінформована про підстави затримання;
- знати, у вчиненні якого правопорушення вона підозрюється;
- бути доставлена до суду у розумний строк;
- мати можливість оскаржити законність затримання.

Працівники поліції повинні пам'ятати, що навіть незначне порушення процедури затримання може бути підставою для встановлення ЄСПЛ порушення статті 5 Конвенції.

5.4. Право на справедливий суд (стаття 6)

Стаття 6 є однією з найчастіше застосовуваних у практиці ЄСПЛ. Кожна людина має право на:

- незалежний суд;
- безсторонній суд;
- публічний розгляд;
- розгляд справи упродовж розумного строку;
- рівність сторін;
- презумпцію невинуватості;
- право користуватися допомогою захисника;
- право допитувати свідків;
- право користуватися послугами перекладача.

Для правоохоронних органів особливе значення мають:

- належне документування доказів;
- забезпечення права особи на адвоката;
- недопустимість примушування до самообмови;
- дотримання процесуальних строків.

5.5. Немає покарання без закону (стаття 7)

Ця стаття закріплює принцип законності. Особа може бути притягнута до відповідальності лише за діяння, яке на момент його вчинення було визначене законом як правопорушення. Також забороняється:

- застосування кримінального закону за аналогією;
- зворотна дія закону, який посилює відповідальність.

5.6. Право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8)

Поняття приватного життя охоплює:

- особисте життя;
- сімейні відносини;
- житло;
- персональні дані;
- медичну інформацію;
- таємницю листування;

- телефонні переговори.

Втручання держави можливе лише у випадках, передбачених законом. Для працівників державних органів це означає необхідність суворо дотримуватися вимог законодавства щодо:

- обробки персональних даних;
- доступу до медичної інформації;
- проведення обшуків;
- прослуховування;
- відеоспостереження.

5.7. Свобода думки, совісті та релігії (стаття 9)

Кожна людина має право:

- сповідувати будь-яку релігію;
- змінювати свої переконання;
- не сповідувати жодної релігії;
- відкрито або приватно здійснювати релігійні обряди.

Держава повинна залишатися нейтральною щодо світоглядних переконань людини.

5.8. Свобода вираження поглядів (стаття 10)

Свобода слова є одним із фундаментальних принципів демократії. Стаття гарантує:

- право висловлювати власну думку;
- право отримувати інформацію;
- право поширювати інформацію.

Разом із тим ця свобода не є абсолютною. Вона може бути обмежена:

- в інтересах національної безпеки;
- для захисту громадського порядку;
- для охорони здоров'я;
- для захисту репутації інших осіб;
- для забезпечення авторитету правосуддя.

ЄСПЛ наголошує, що межі допустимої критики державних органів є значно ширшими, ніж щодо пересічних громадян.

5.9. Свобода мирних зібрань (стаття 11)

Громадяни мають право:

- проводити збори;
- організовувати демонстрації;
- створювати громадські організації;

- вступати до професійних спілок.

Органи влади повинні не лише не перешкоджати проведенню мирних зібрань, а й забезпечувати їх безпечне проведення. Поліція повинна діяти відповідно до принципів:

- законності;
- необхідності;
- пропорційності.

5.10. Право на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13)

Кожна особа, яка вважає, що її права порушено, повинна мати можливість ефективно їх захистити на національному рівні.

Лише після використання ефективних внутрішньодержавних засобів захисту особа може звернутися до Європейського суду з прав людини.

Саме тому всі державні органи повинні забезпечувати реальне, а не формальне поновлення порушених прав громадян.

6. Відступ від зобов'язань під час воєнного стану.

Конвенція передбачає можливість тимчасового відступу держави від окремих зобов'язань у разі війни або іншої надзвичайної ситуації, яка загрожує життю нації (стаття 15 Конвенції).

Разом з тим навіть за таких умов не допускається відступ від:

- права на життя (крім випадків законного застосування сили під час воєнних дій);
- заборони катувань;
- заборони рабства;
- принципу «немає покарання без закону».

Україна скористалася правом на відступ від окремих положень Конвенції у зв'язку зі збройною агресією, однак це не звільняє державу від обов'язку забезпечувати максимально можливий рівень захисту прав людини.

7. Європейський суд з прав людини: призначення, повноваження, та порядок звернення.

7.1. Загальна характеристика Європейського суду з прав людини

Однією з головних особливостей Конвенції є створення міжнародного механізму контролю за її дотриманням. Таким механізмом є Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), який здійснює судовий контроль за виконанням державами-учасниками своїх зобов'язань за Конвенцією.

ЄСПЛ є міжнародним судовим органом, створеним у рамках Ради Європи. Його штаб-квартира розташована у місті Страсбург (Французька Республіка). Суд розпочав

свою діяльність у 1959 році, а після набрання чинності Протоколом № 11 у 1998 році став постійно діючим судовим органом.

До складу Суду входить по одному судді від кожної держави – учасниці Конвенції.

При цьому судді представляють не свої держави, а здійснюють правосуддя незалежно та неупереджено. Під час розгляду справ вони не можуть отримувати вказівки від урядів чи інших органів влади.

Основними завданнями ЄСПЛ є:

- забезпечення однакового тлумачення положень Конвенції;
- контроль за виконанням державами міжнародних зобов'язань;
- розгляд індивідуальних та міждержавних заяв;
- встановлення фактів порушення Конвенції;
- визначення справедливої сатисфакції потерпілим.

Важливо розуміти, що ЄСПЛ не є «четвертою судовою інстанцією». Суд не переглядає законність чи обґрунтованість рішень національних судів як таких і не встановлює винуватість особи у вчиненні правопорушення. Його завдання полягає у перевірці того, чи було під час розгляду справи або діяльності державних органів дотримано права і свободи, гарантовані Конвенцією.

7.2. Хто може звернутися до ЄСПЛ

Відповідно до статті 34 Конвенції право на звернення до Суду мають:

- фізичні особи;
- юридичні особи;
- групи осіб;
- держави – учасниці Конвенції (міждержавні заяви).

При цьому громадянство заявника не має вирішального значення. Головною умовою є те, що особа повинна перебувати під юрисдикцією держави, щодо якої подається заява.

7.3. Умови прийнятності індивідуальної заяви

Не кожне звернення розглядається Судом по суті. Для цього необхідно дотриматися встановлених Конвенцією критеріїв прийнятності.

Основними умовами є:

1. Вичерпання національних засобів правового захисту.

Особа повинна використати всі ефективні засоби захисту своїх прав у межах держави. Як правило, це означає проходження судових інстанцій, якщо вони можуть забезпечити ефективний захист.

2. Дотримання процесуального строку.

Заява повинна бути подана не пізніше ніж через чотири місяці після ухвалення остаточного рішення національним судом.

3. Особистий статус потерпілого.

Заявник має довести, що саме його права були порушені.

4. Відсутність анонімності.

Анонімні заяви Суд не розглядає.

5. Відсутність зловживання правом на звернення.

Заявник повинен діяти добросовісно та надавати достовірну інформацію.

7.4. Порядок розгляду справи

Після надходження заяви Секретаріат Суду здійснює її первинну перевірку. Далі справа може розглядатися:

- одноособовим суддею;
- комітетом із трьох суддів;
- палатою із семи суддів;
- Великою палатою із сімнадцяти суддів.

Під час розгляду Суд може:

- витребувати пояснення держави;
- запропонувати сторонам дружнє врегулювання;
- провести слухання;
- ухвалити рішення щодо наявності чи відсутності порушення Конвенції.

Після набрання рішенням статусу остаточного держава зобов'язана його виконати. Контроль за виконанням рішень здійснює Комітет міністрів Ради Європи.

8. Виконання рішень ЄСПЛ

Виконання рішень Суду є міжнародним зобов'язанням держави. В Україні порядок виконання рішень ЄСПЛ визначається Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Виконання рішення складається із двох основних напрямів:

Індивідуальні заходи

Вони спрямовані на відновлення прав конкретної особи. До них належать:

- виплата справедливої сатисфакції;
- перегляд судових рішень у визначених законом випадках;
- поновлення порушених прав.

Загальні заходи

Їх метою є усунення причин, що призвели до порушення Конвенції. До них можуть належати:

- внесення змін до законодавства;

- зміна адміністративної практики;
- удосконалення діяльності державних органів;
- підвищення кваліфікації посадових осіб;
- проведення службових навчань.

Саме тому практика ЄСПЛ активно використовується під час підготовки працівників поліції, прокуратури, судів, органів державної влади та системи МВС.

9. Практика ЄСПЛ щодо України

За роки участі України у Конвенції ЄСПЛ ухвалив значну кількість рішень, у яких встановлено порушення державою положень Конвенції.

Найбільш поширеними категоріями таких порушень є:

- надмірна тривалість судового розгляду;
- невиконання рішень національних судів;
- жорстоке поводження під час затримання;
- неефективне розслідування;
- незаконне тримання під вартою;
- порушення права власності;
- неналежні умови тримання у місцях несвободи.

Справа «Невмержицький проти України»

Суд встановив порушення статті 3 Конвенції через примусове годування заявника без належного медичного обґрунтування та застосування до нього неналежного поводження.

Справа «Харченко проти України»

ЄСПЛ визнав системні проблеми із застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та недостатнім обґрунтуванням судових рішень.

Справа «Афанасьєв проти України»

Суд констатував порушення статті 3 Конвенції у зв'язку із жорстоким поводженням працівників правоохоронних органів та відсутністю ефективного розслідування.

Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України»

У цьому рішенні Суд звернув увагу на системну проблему невиконання рішень національних судів, що стало підставою для подальших змін у законодавстві.

Зазначені рішення стали важливими орієнтирами для реформування діяльності органів державної влади та вдосконалення українського законодавства.

10. Застосування Конвенції у діяльності працівників системи МВС

Працівники системи МВС у своїй діяльності щоденно стикаються з питаннями реалізації прав людини.

Зокрема, положення Конвенції необхідно враховувати під час:

- прийняття управлінських рішень;
- розгляду звернень громадян;
- проведення службових перевірок;
- обробки персональних даних;
- доступу до медичної документації;
- взаємодії із затриманими особами;
- застосування заходів примусу;
- проведення дисциплінарних проваджень.

Особливо важливим є дотримання принципу пропорційності.

Будь-яке рішення посадової особи повинно відповідати трьом критеріям:

- бути законним;
- переслідувати легітимну мету;
- бути необхідним і пропорційним.

Працівники МВС повинні пам'ятати, що навіть формально законне рішення може бути визнане таким, що порушує Конвенцію, якщо втручання у права людини було надмірним.

ВИСНОВКИ

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є одним із найважливіших міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини. Її положення є складовою національного законодавства України та підлягають безпосередньому застосуванню судами й іншими органами державної влади.

Практика Європейського суду з прав людини має важливе значення для однакового застосування положень Конвенції, удосконалення національного законодавства та забезпечення ефективного захисту прав людини.

Для працівників системи МВС знання стандартів Конвенції є необхідною умовою належного виконання службових обов'язків, прийняття законних управлінських рішень та запобігання порушенням прав людини.

Дотримання принципів верховенства права, законності, пропорційності, поваги до людської гідності та недискримінації сприяє зміцненню довіри суспільства до органів державної влади та правоохоронної системи.